

Cmentarz wojenny Nr 78 ROPICA RUSKA

Dokumentacja historyczno-odtworzeniowa.

Autor opracowania: Jerzy J.P. Drogomir

Współpraca: Izabela Chlost

Data opracowania: sierpień-listopad 2013 roku.

Zakres dokumentacji:

Pełny, z wyjątkiem murów ogrodzenia wraz z pomnikowymi słupami zwieńczonymi frontonem.

Literatura i źródła:

1. R. Broch, H. Hauptmann. *Zachodniogalicyskie Groby Bohaterów*, przekład filolog. H. Sznytka, wstęp i opracowanie J. Drogomir, Tarnów 1995.
2. J. Drogomir, *Polegli w Galicji Zachodniej 1914-15*, tom I, Tarnów 1999.
3. O. Duda, *Cmentarze I Wojny Światowej w Galicji Zachodniej*, Warszawa 1995.
4. Zespół akt WUOnGW w: Archiwum Państwowym w Krakowie, sygn.: GW 41, GW 61, GW 83, GW 85, GW 87 i inne.
5. Teki *Cmentarz wojenny Nr 78 ROPICA RUSKA* i in. w: prywatnym archiwum dokumentów i fotografii Jerzego Drogomira.
6. Prywatne zbiory fotografii Krzysztofa Garduły, Janusza Lewka i in.
7. Dane z inwentaryzacji szczegółowych i sprawdzających z lat 1984-2012.

Data opracowania: lipiec-listopad 2013 roku

Spis treści:

- I. Wprowadzenie.
- II. Opis stanu wyjściowego, aktualnego i wprowadzonych zmian.
- III. Prace rekonstrukcyjno-odtworzeniowe i uzupełniające.
- IV. Załączniki.

I. Wprowadzenie.

Cmentarz założono na południowo-zachodnim skłonie stoku wzniesień ciągnących się na wschód od doliny potoku Sękówka.

Cmentarz Nr 78 powstał z cmentarza prowizorycznego Nr LXVII w Okręgu cmentarnym Nr III Gorlice i Grybów (III/4). Został zaprojektowany przez głównego budowniczego cmentarzy w III Okręgu cmentarnym – inżyniera-porucznika Hansa Mayra. Mimo zasadniczych różnic wynikających z odmiennego kształtu pola grobowego i wyróżniających akcentów architektonicznych, posiada też wiele cech wspólnych z okolicznymi cmentarzami, zawierających charakterystyczne dla twórcy rysy pozwalające rozpoznać jego dzieła wśród projektowanych przez innych twórców.

Organizacja wnętrza cmentarza najbardziej przypomina rozwiązania zastosowane przy realizacji cmentarza nr 79. Dotyczy to głównie rozdzielenia grobów poległych z walczących armii. W centrum cmentarza umieszczono groby poległych z armii austro-węgierskiej, na kwaterach przedzielonych aleją centralną, a groby poległych z armii rosyjskiej umieszczono na wąskich pasach leżących wzdłuż bocznych murów oraz w dwu prostokątnych aneksach wychodzących na zewnątrz obrysu zasadniczego pola cmentarnego, po obu stronach głównego monumentu. Główny pomnik stanowi zespolony z murem tylnego ogrodzenia ciąg czterech wysokich kamiennych słupów przykrytych potężnym frontonem, pozbawionym ozdób. Linia tylnego ogrodzenia zaakcentowana jest dodatkowo na narożach czterema niskimi słupami na rzucie kwadratu o boku 1,5 m, uskokowo zmniejszającym się do ~1,3 m. Słupy przykryte są czterospadowym, betonowym zwieńczeniem, nie tworzącym oddzielnego elementu. Identycznie wykonane są dwa główne słupy furty. Na osi cmentarza, przed frontonem, ustawiony jest charakterystyczny, zadaszony półkolisty pomnikowy krzyż, znany z wielu innych cmentarzy Mayra. Tylną linię ogrodzenia przerywają po oby stronach słupów frontonu dwa prostokątne pola otoczone z trzech stron murem. Na każdym polu znajdują się dwa wielkie rosyjskie groby masowe.

Charakterystyczne dla stosowanych chętnie przez Mayra rozwiązań, jest umieszczenie stosunkowo wąskiej furtki w mało widocznym miejscu, między dwoma wielkogabarytowymi słupami kamiennymi, wychodzącymi na zewnątrz, przed linię muru ogrodzenia. Za słupami wejściowymi krótkie odcinki murów ze szczękami tworzą rodzaj placu ze zwężeniem, w którym osadzona jest jednoskrzydłowa drewniana furta. Elementy te stanowią wąski przesmyk między otoczonym litym murem cmentarzem, a rozległą przestrzenią na zewnątrz. Kamienny mur i wąskie wejście miało fizycznie i symbolicznie rozdzielać świat żywych od świata zmarłych, sprzyjając refleksji nad losem poległych oraz życiem ludzkim w ogóle.

Sposób rozplanowania wnętrza cmentarza Nr 78, użycie podobnych elementów wyposażenia do zastosowanych na cmentarzach 77, 79 i 80, oraz staranne dopracowanie szczegółów, pozwala zaliczyć ten cmentarz do grupy reprezentacyjnych cmentarzy w III Okręgu.

W dokumentacji archiwalnej zachowały się m.in.: wykazy pochowanych, plan oraz odrys planu uwzględniający ogrodzenie, rozmieszczenie kwater z lokalizacją mogił na kwaterach i siecią alejek.

Najstarsza znana fotografia ukazuje cmentarz z zewnątrz, w osi głównej, po zakończeniu budowy, ok. 1918 roku. Nieznane są zdjęcia wnętrza cmentarza przed generalną zmianą nagrobków i ich układu na aktualny.

Na cmentarzu, w 45 grobach pojedynczych i 38 masowych, pochowano 133 żołnierzy z armii austro-węgierskiej, w tym 30 znanych, oraz 178 żołnierzy z armii rosyjskiej, w tym 4 znanych. Łącznie na cmentarzu spoczywa 311 żołnierzy, w tym 34 znanych.

II. Opis stanu wyjściowego i aktualnego oraz wprowadzonych zmian.

Pole cmentarne otoczone jest masywnym murem kamiennym, z dość regularnych ciosów prostopadłościennych w układzie mieszanym. Przeważa układ warstwowy i warstwowy z urywanym wątkiem. Mur przykryty jest betonową płytą, z górną powierzchnią ukształtowaną dwuspadowo. Słupy wejściowe ze szczękami

i odcinkami murów przy wejściu, wysokie kamienne słupy stanowiące zasadniczy motyw pomnika głównego i 4 słupy na linii pomnika, mają bardzo staranną obróbkę kamieniarską z precyzyjnie wykonanym szlakiem na krawędziach pionowych i poziomych. Dokładnie zaznaczone szlakiem krawędzie, przy wysadzonym, rustykalnym zwierciadle, dają wrażenie precyzyjnego zachowania gabarytów i linii prostych. Rustykalna obróbka zwierciadeł nie jest jednolita – ciosy ze znacznie wysadzonymi zwierciadłami sąsiadują z ciosami o zwierciadłach niemal płaskich. Poza krawędziami szlaki występują sporadycznie. Fronton pomnika wspiera się na niskich, prostopadłościennych, betonowych poduszkach, mających mniejsze przekroje, niż słupy. Elementy betonowe, w tym fronton o eleganckich, smukłych proporcjach, wykonane są w technice tzw. sztucznego kamienia. Zdobila je typowa obróbka kamieniarska (wyodrębnione prążkowane krawędzie).

Pole grobowe otoczone murem opada łagodnie na całej długości w kierunku przedniego odcinka muru. Korony murów otaczających oba aneksy z mogiłami rosyjskimi w górnej części cmentarza oraz na odcinkach wypełniających odstępy między słupami monumentu leżą w jednej płaszczyźnie, podobnie jak 4 słupy w linii pomnika głównego. Również w jednej płaszczyźnie leżą korony murów przedniej części ogrodzenia wraz z ok. 3 metrowymi odcinkami odchodzącymi z naroży. Na dwu bocznych odcinkach ogrodzenia mury pokonują różnice poziomu pod kątem zgodnym z nachyleniem stoku. Konstrukcja muru i jego wkomponowanie w stok podnosi estetykę całego założenia. Wyraźne nachylenie płyty cmentarza w jednej osi powoduje, że naturalny stok wokół murów może tworzyć w różnych miejscach wyraźne różnice poziomów między płaszczyznami gruntu wewnątrz i na zewnątrz muru (patrz: dokumentacja fotograficzna, załącznik 6). W przednim murze wykonano szereg otworów odprowadzających na zewnątrz wody opadowe z płyty cmentarza. Drewniana, jednoskrzydłowa furta składa się z trzech szerokich desek z dwoma szparami, przez które widać z zewnątrz wewnętrzną ramę w kształcie litery X. Szczyt furty, ścięty dwuspadowo, powtarza kąty nachylenia czap wieńczących słupy (zdjęcia, załącznik 6). Z poziomu gruntu, ku furcie, ułożono 3 stopnie. Najniższy, dłuższy od pozostałych, leży na zewnątrz, zachodząc na zewnętrzne płaszczyzny słupów wejściowych po ok. 15 cm z każdej strony. Dwa dalsze umieszczono między słupami. Ku wejściu prowadziła wykonana w osi cmentarza utwardzona dróżka (patrz: zdjęcie archiwalne, załącznik 6).

Rozplanowanie wnętrza ilustrują oba dołączone plany – archiwalny (załącznik 1) i odtworzeniowy (załącznik 2). Na symetryczny układ składały się wydzielone kamiennymi obrzeżami kwater, wielkich samodzielnych grobów masowych i zieleńców. Łączyła je sieć alejek. Podobnie jak na reprezentacyjnym cmentarzu głównym Nr 91 Gorlice oraz Nr 80 Sękowa, a także na niektórych wyróżniających się cmentarzach w rejonie Gorlic, na cmentarzu Nr 78 Ropica Ruska nie usypywano indywidualnych kopców mogiłnych, lecz „mogiły poległych na polu chwały zblokowano na dużych trawiastych powierzchniach i ozdobiono żeliwnymi krzyżami...” (cyt. z opisu cmentarza w dziele wymienionym w punkcie 1 *Literatura i źródła*). Powierzchnie z grobami (kwatery) były lekko wyniesione (20-30 cm), ponad poziom alejek i miejsc umożliwiających dojście do rozproszonych grobów oraz do zieleńca z krzyżem pomnikowym przed pomnikiem głównym. W obrębie kwater groby nie były wydzielane obrzeżami. Ich położenie znaczyły tylko rzędy nagrobków. Wyjątek stanowiły dwa

wielkie groby masowe – nr 23 i 24, zlokalizowane na odrębnych, mniejszych kwaterach. W tradycyjne przyzmy mogilne, o wysokości podobnej jak kwatery, były usypane 4 mogiły rosyjskie w dwu aneksach (nr 10, 11, 12 i 13), a ich obrzeża obłożone płaskimi kamieniami.

Groby pochowanych z poszczególnych armii, jak już wspomniano, usytuowano oddzielnie. Groby poległych z armii austro-węgierskiej zlokalizowano na 6 kwaterach w zasadniczej części cmentarza, po obu stronach alei głównej. Groby poległych z armii rosyjskiej rozmieszczono na dwu wąskich kwaterach wzdłuż murów bocznych oraz w dwu prostokątnych aneksach w górnej części cmentarza (4 wielkie, samodzielne mogiły).

Na grobach poległych z armii austro-węgierskiej stały nagrobki w formie typowych cokołów betonowych zwieńczonych krzyżami typu **M**. Na grobach poległych z armii rosyjskiej ustawiono nagrobki z krzyżami typu **Ψ** na małych cokołach betonowych. Cokoły wykonane w technice sztucznego kamienia, miały wykończeniową obróbkę kamieniarską. W tylnych płaszczyznach cokołów, w małych, prostokątnych wgłębieniach, były umieszczone tabliczki cynkowe z wybitym sztancą numerem identyfikacyjnym mogiły, na której stał nagrobek. Tablice emaliowane były mocowane na czołowych stronach cokołów.

Osią założenia była szeroka aleja, prowadząca od wejścia ku wydzielonemu pasowi zieleńca przed pomnikiem głównym. Na zieleńcu, w osi cmentarza stał typowy, drewniany krzyż pomnikowy z półokrągłym dachem.

Zieleni na cmentarzu poświęcone są krótkie wzmianki zawarte w dziele wymienionym w poz. 1. działu *Literatura i źródła*, gdzie napisano, że słupy filarów ściany pomnikowej stoją na tle grupy dębów, a w innym miejscu, cyt.: „Trawniki, na których symetrycznie rozmieszczono groby, zostaną w przyjemny dla oka sposób ożywione pięknymi roślinami.” Prócz dębów rosnących na zewnątrz, za pomnikiem drzewa mogły być również zasadzone między bocznymi murami, a grobami obu kwater rosyjskich. Wskazują na to 4 zachowane tam klony o znacznych średnicach pni. W książce cytowanej w punkcie 3. działu *Literatura i źródła*, zamieszczony jest na str.158 plan cmentarza, wykonany najprawdopodobniej na podstawie jakiegoś wcześniejszego planu lub przed wprowadzonymi zasadniczymi zmianami w organizacji wnętrza. Plan ten generalnie odpowiada planowi archiwalnemu i jest uzupełniony o zieleń trwałą. Prócz 4 dębów za murem oraz wspomnianych wyżej 4 starych klonów, znajdują się na nim 4 dalsze drzewa w narożach prostokątnych aneksów u góry cmentarza. Ponadto 4 grupy małych drzewek naniesiono na kwaterach rosyjskich w przerwach między grobami nr 5 i nr 18 a rzędami odchodzących od nich grobów oraz 8 drzewek po bokach kwater środkowych, między rzędami mogił. Ta ostatnia lokalizacja wydaje się wątpliwa, gdyż drzewka te uniemożliwiałyby przejście między grobami. Zupełnie prawdopodobna natomiast jest lokalizacja dwu odcinków żywopłotów u góry kwater z grobami 23 i 24. Wzorem innych cmentarzy, alejki były wyprofilowane poprzecznie tak, by wody opadowe spływały wzdłuż kamiennych obramowań kwater. Powierzchnia alejek najprawdopodobniej była wyżyrowana.

Brak jest przekazów na temat ew. zmian wprowadzonych w fazie budowy cmentarza i przy jego urządzeniu. Ze źródeł austriackich wiadomo, że nagrobki miały

mieć tablice emaliowane. Zniszczenie oryginalnych cokołów nagrobków nie pozwala tego stwierdzić.

Zmiany na cmentarzu miały charakter ciągły i wynikały z braku opieki bieżącej i powolnej degradacji wnętrza cmentarza. Główną przyczyną stało się zarastanie bujną roślinnością, która powodowała wywracanie nagrobków, zacieranie alejek i kwater, dziczenie zieleni ozdobnej oraz inne zniszczenia spowodowane utrzymywaniem się znacznego zacienienia i zawilgocenia.

Podobnie jak na innych cmentarzach, brak należytej wiedzy na temat pierwotnego urządzenia cmentarza i postępujące zacieranie granic kwater i układu rozdzielających je alejek, prowokował inicjatywy „porządkowania” cmentarza, co mogło sprzyjać przemieszczaniu niektórych nagrobków. Należy przypuszczać, że inwazja dzikiej zieleni i okresowe jej usuwanie, doprowadziły w pierwszej kolejności do degradacji i znacznej deformacji kamiennych obramowań, wyznaczających kwatery, wymienione wcześniej wielkie groby masowe, zieleńce oraz cały układ komunikacyjny cmentarza (alejki, plac przed pomnikiem i przejścia). W konsekwencji doszło do rozmycia konturów miejsc położonych wyżej (kwatery, samodzielne wielkie groby, zieleńce), od niżej usytuowanego układu komunikacyjnego. Brak jest przekazów, jak wyglądało wnętrze cmentarza przed podjęciem generalnej przebudowy. Aktualne lokalizacje elementów wyposażenia grobów wskazują, że cmentarz „urządzano” na nowo, nie dysponując należyłą dokumentacją lub ją ignorując. Miejsca ustawienia nagrobków i typy krzyży nie mają związku z faktyczną lokalizacją grobów i armią pochowanych. Jedynym zachowanym na właściwym miejscu nagrobkiem jest nagrobek z krzyżem Ψ na grobie nr 10, wrośnięty w przypadkowo tam rosnące drzewo (samosiejka). Jednak nawet ten nagrobek został pokryty warstwą tynku cementowego, zacierającego pierwotne kształty i gabaryty (por.: dokumentacja fotograficzna, załącznik 6). Powierzchnię płyty cmentarza wyrównano i usunięto kamienne obramowania. Nagrobki ustawiono w pięciu rzędach między murami bocznymi, na całej szerokości cmentarza. Wszystkie nagrobki są zwrócone w stronę przedniego ogrodzenia. Uwagę zwraca I rząd nagrobków, umiejscowiony w absurdalnie bliskiej odległości od muru. Cokoły nagrobków nie są oryginalne. Cokołów pod krzyże typu M i Ψ nie różnicowano. Wszystkie wykonano wg jednego wzoru i ustawiono na płytach betonowych. Do wykonania niektórych cokołów wykorzystano cokoły oryginalne, na co wskazują zachowane nisze na tabliczki ewidencyjne (patrz: dokumentacja fotograficzna, załącznik 6). Rodzaje krzyży na nagrobkach w danych rzędach i na mogiłach w obu aneksach są przypadkowe.

Od furty w kierunku krzyża pomnikowego, stojącego na osi cmentarza przed słupami pomnikowymi, poprowadzono między krawężnikami zieleńcowymi alejkę o szerokości ok. 130 cm. U wylotu alejki, wokół krzyża pomnikowego wydzielono krawężnikami mały placzyk o szerokości rozstawu między słupami pomnika głównego.

Krzyż pomnikowy jest w dobrym stanie; oględziny wskazują, że wzorowano go na starym krzyżu i przykryto oryginalnym dachem lub jego dobrze wykonaną repliką.

Aktualnie istniejąca furta jest udaną kopią dawnej furty. W murach zachowały się elementy zawieszenia oryginalnej furty i wykuty ślepy otwór na rygiel.

Istotny niepokój budzą poprzeczne pęknięcia belki frontonu. Monolityczny fronton ma niewątpliwie konstrukcję żelbetową, jednak wnika ją w szczeliny woda może wywołać znaczną destrukcję betonu i zbrojeń.

Mury noszą ślady napraw i fugowania. Niektóre nowe fugi wykazują pęknięcia, odspojenia i ubytki. Świadczy to o złym przygotowaniu podłoża i użyciu niewłaściwej zaprawy do fugowania. Monolityczne płyty kryjące mury mają poprzeczne pęknięcia o nierównym przebiegu i krawędziach. Pęknięcia zostały w trakcie remontu zaszpachlowane, a ubytki wypełnione, lecz ujawniają się ponownie. Na płytach położono cienką warstwę szlichty, mającą zamaskować naprawy, jednak w wielu miejscach odpada ona płatami. Rozrastający się klon po lewej, północno-zachodniej stronie cmentarza, powoduje wybrzuszanie muru i płyty. Prawy dolny narożnik wykazuje tendencje do osuwania się wraz z przednim odcinkiem muru lub jest odkształcany naporem drzewa rosnącego w narożniku. Pogłębiającą się szczelinę wypełniono zaprawą cementową, co nie zahamowało procesu odkształcania (patrz: dokumentacja fotograficzna, załącznik 6, zdjęcia 29 i 30). W dokumentacji fotograficznej pokazano też i opisano inne usterki.

Ilość dokonanych zmian jest tak duża, że ich jednostkowe omawianie jest bezprzedmiotowe, gdyż wewnątrz cmentarza wymaga gruntownego odtworzenia.

Szereg zmian przedstawiono i opisano w dokumentacji fotograficznej (załącznik 6). Opisy zdjęć stanowią istotne uzupełnienie niniejszej części dokumentacji.

III. Prace rekonstrukcyjno-odtworzeniowe i uzupełniające.

Uwagi wstępne

Z przedstawionej wyżej historii zmian wynika, że doprowadziły one do konieczności odtworzenia (łącznie z wydzieleniem kamiennymi obrzeżami), układu kwater, samodzielnych grobów, sieci przejść i alejek, zieleńców, wszystkich nagrobków w obrębie całego cmentarza oraz wykonania replik brakujących elementów wyposażenia wraz z tablicami nagrobnymi. Ponadto niezbędne jest wykonanie zabiegów konserwacyjnych i renowacji muru ogrodzenia i pomnika.

Aktualny plan odtworzeniowy cmentarza w skali 1:100, załącznik 2, zawiera m.in. zaznaczone właściwe kontury grobów, kwater i ciągów komunikacyjnych oraz innych wydzielonych miejsc, a także lokalizacje wszystkich nagrobków. Ponadto podano na planie najważniejsze wymiary i odległości, niezbędne do wykonania prac odtworzeniowych. Legenda wyjaśnia zastosowane oznaczenia najważniejszych elementów wyposażenia. W celu uproszczenia planu wszystkie nagrobki z krzyżami typu **M** zaznaczono prostokątami odpowiadającymi w skali rzutom cokołów tych nagrobków, pomijając literowe oznaczenie typu krzyża. Rzuty cokołów pozostałych nagrobków, na grobach rosyjskich, uzupełniono literowym symbolem typu krzyża. Wszystkie nagrobki wrysowano w miejscach prawidłowego ustawienia na cmentarzu. Kontury mogił zaznaczono liniami ciągłymi. Kontury mogił w obrębie kwater nie będą w terenie zaznaczone (dotyczy to mogił nr 1 – 9 i 14 – 22 na kwaterach rosyjskich i nr 25 – 83 na kwaterach austro-węgierskich. Wyjątek stanowią zatem dwie duże mogiły na małych kwaterach austro-węgierskich, nr 23 i nr 24. Groby samodzielne nr 10, 11, 12 i 13 powinny być usypane w kopce mogilne a ich obrzeża obłożone płaskimi kamieniami, tak jak kwatery. Na mogiłach wpisano ich aktualne numery zgodnie z obowiązującą numeracją, wynikającą z urzędowego wykazu pochowanych.

Naruszenie wszystkich istotnych elementów wyposażenia cmentarza stwarza konieczność odtworzenia pierwotnego układu w oparciu o załącznik 2, przy

generalnym założeniu, że kwatery, rzędy grobów, alejki i elementy wyposażenia mają być położone symetrycznie po obu stronach alei głównej, prostopadłe do murów bocznych i równoległe do murów dolnego ogrodzenia oraz górnych w obu aneksach.

Prace powinny być wykonywane małymi etapami, bez zbytecznego naruszania stanu poza rejonem robót. Przed przystąpieniem do konkretnych prac odtworzeniowych, w zależności od różnic między stanem istniejącym i docelowym, należy określić zakres i kolejność robót na danym odcinku, aby nie zachodziła konieczność ich powtarzania lub demontażu wcześniej ustawionych elementów wyposażenia. Przed rozpoczęciem robót konieczne jest też odtworzenie odpływu wód opadowych z płyty cmentarza, o czym w następnym rozdziale.

Nagrobki osadzano na fundamentach betonowych, wylewanych bezpośrednio w gruncie, najczęściej ukrytych pod ziemią. Niekiedy górną część fundamentu wystawiano nieco nad poziom gruntu. W takim wypadku tę część fundamentu przy podstawie nagrobka formowano w regularne boki, a w górnej części wykonywano spadki na zewnątrz. Płyt pod nagrobkami nie stosowano. W związku z zupełnym usunięciem z cmentarza oryginalnych cokołów, na rysunku (załącznik 3), przedstawiono typowe modele cokołów pod krzyże typu **M** i **Ψ**. Modele odpowiadają wymiarom cokołów zastosowanych na pobliskich, reprezentacyjnych cmentarzach wojennych. Przyjęto, że stosowany zastępczo na małych cmentarzach cokół pod krzyż typu **H** do mocowania krzyża typu **M**, nie będzie odpowiedni do rangi i wystroju cmentarza Nr 78. Ponadto, jak wykazała praktyka, cokół ten jest zbyt delikatny i ulega szybkiemu zniszczeniu w razie osadzenia w nim krzyża typu **M**. Ostateczna decyzja w sprawie zastosowania na cmentarzu proponowanych typowych cokołów pod krzyż typu **M** lub cokołów zastępczych należy do konserwatora zabytków.

Odtworzenie układu alejek i przygotowanie powierzchni cmentarza

Istotne do właściwego przeprowadzenia prac odtworzeniowych w obrębie kwater, jest przygotowanie powierzchni. Po ew. skorygowaniu płyty cmentarza i jej wyprofilowaniu, będą znane spadki podłużne i poprzeczne. Należy je zachować przy wytyczaniu kwater, zieleńców i rozdzielających je alejek. Jak podano w *Uwagach wstępnych*, głównym elementem odniesienia, względem którego należy wytyczać kwatery i układ przejść, jest aleja główna, której oś pokrywa się z osią cmentarza. Nie należy się zatem sugerować aktualnym położeniem nagrobków z krzyżami, gdyż cały układ został radykalnie zmieniony podczas „remontu”. Odtwarzając sieć alejek, należy ustalić dla nich właściwe spadki, które dotyczą również przylegających do nich kwater, przy założeniu podniesienia wysokości kwater i pozostałych wydzielonych powierzchni w stosunku do alejek przynajmniej o ok. 20 cm i umocnienia nasypów wzdłuż wszystkich krawędzi płaskimi ciosami kamiennymi. Właściwe odtworzenie kątów nachylenia płaszczyzn ma istotne znaczenie dla umożliwienia niezakłóconego odpływu wód opadowych z płyty cmentarza. Najprawdopodobniej odpływ wód był kierowany ku alei głównej i dwu bocznych, równoległych alejek, a następnie do poprzecznej alejki, równoległej do muru przedniego ogrodzenia i stąd wydalany poza mury cmentarza przez specjalne otwory odpływowe w murze i ew. przez otwór wejściowy. Stwierdzono istnienie 5 takich otworów: dwu na odcinku muru na lewo od wejścia i trzech na odcinku na prawo od wejścia (osie otworów zaznaczono na planie odtworzeniowym, załącznik 2). Rozmieszczenie otworów jest zgodne z poprzecznym

nachyleniem stoku i naturalnym spływem wód w kierunku południowo-zachodnim. Konieczne jest udrożnienie otworów w murze, służących do odprowadzania wód opadowych na zewnątrz i dowiązanie do nich odtwarzanych spadków wewnątrz cmentarza. Aby zapewnić odpływ wód z alejki poprzecznej biegnącej wzdłuż muru przedniego ogrodzenia, w kamiennym obramowaniu oddzielającym alejkę od trawnika przy murze, należy wykonać odpowiednie obniżenia, kierujące spływ wód w stronę muru do otworów odpływowych. Przy podstawie muru, wzdłuż zieleńca, wskazane jest ułożenie prefabrykowanego korytka betonowego o małych gabarytach. Zabezpieczy ono mury przed zamakaniem i ułatwi spływ wód ku otworom.

Odtworzenie lokalizacji nagrobków

Plan 1:100 (załącznik 2), umożliwia precyzyjne wytyczenie konturów bloków grobów (kwater) i mogił samodzielnych (patrz: *Uwagi wstępne*, str. 6 i 7).

Cmentarz ma być wyposażony w 34 szt. nagrobków z krzyżami typu **M** i 26 szt. nagrobków z krzyżami typu **Ψ**. Na planie, załącznik 2, są naniesione w skali planu wszystkie nagrobki na kwaterach i podane odległości między nimi. Należy zwrócić uwagę, że mimo różnych ilości i szerokości grobów w 4 głównych rzędach każdej z dwu kwater (groby nr 25 do 83), to nagrobki ustawione między grobami pojedynczymi i w osiach mogił większych, stoją w równych od siebie odległościach i tworzą pokrywające się rzędy pionowe.

UWAGA: Przy odtwarzaniu lokalizacji nagrobków pomocne może się okazać prowizoryczne wytyczenie naroży poszczególnych grobów na kwaterach. Umożliwiają to dane naniesione na plan odtworzeniowy (załącznik 2).

Wykonanie replik nagrobków

Repliki cokołów 34 szt. cokołów pod krzyże typu **M** i 26 szt. cokołów pod krzyże typu **Ψ**, należy wykonać w oparciu o rysunek odtworzeniowy (załącznik 3).

Jak wspomniano, nagrobki wykonywano w formie imitacji naturalnego kamienia (piaskowca). Metoda wykonania polegała na odlaniu z betonu kształtu cokołu o nieco zmniejszonych wymiarach, tak by można było wymiary właściwe osiągnąć po nałożeniu na odlew warstwy szlachetnej wyprawy zewnętrznej, zwykle nie grubszej, niż 20 mm. Po utwardzeniu wyprawy wierzchniej każdy cokół poddawany był obróbce kamieniarskiej, polegającej na prążkowaniu obrzeży i groszkowaniu płaszczyzn. Obrzeża miały szerokość 3 cm na każdej płaszczyźnie. Wskazane jest, by wykonawca replik cokołów miał możliwość obejrzeć dobrze zachowane oryginalne cokoły na innym cmentarzu wojennym. W wykonywanych replikach cokołów krzyży nie należy odtwarzać ślepych otworów do umieszczania tabliczek ewidencyjnych z numeracją grobów. Konieczne jest natomiast we wszystkich odlewanych cokołach, wykonanie odpowiednich ślepych otworów do osadzania krzyży nagrobnych. Wymiary otworów i rozmieszczenie (w stosunku do osi górnej płaszczyzny cokołu), zależy od typu krzyża. W przypadku krzyży typu **M**, należy brać pod uwagę fakt, że krzyż ten przy trzonie pionowym ma płytę, wysuniętą ku przodowi w stosunku do trzonu krzyża. Istotne jest, by płyta u podstawy krzyża leżała w osiach górnej płaszczyzny cokołu, a nie nadlewki, gdyż nadlewka do osadzania jest przesunięta w stosunku do osi płyty, podobnie jak pionowy trzon krzyża. Kształty i wymiary nadlewek zależą też od modeli odlewniczych krzyży, jakimi dysponuje dana odlewnia żeliwa. Z tego względu należy

ostrożnie odzyskać krzyże z istniejących cokołów i zaopatrzyć się w krzyże brakujące, a następnie wykonać cokoły z otworami dostosowanymi do nadlewek w posiadanych krzyżach. Aktualnie na cmentarzu znajduje się wystarczająca ilość krzyży typu Ψ (35 szt. na 26 potrzebnych; nadmiar 9 szt.) i zbyt mała ilość krzyży typu M (18 szt. na 34 potrzebne; brak 16 szt.).

UWAGA: Odzyskanie istniejących na cmentarzu krzyży wiąże się z koniecznością zniszczenia cokołów, gdyż krzyże należy ostrożnie wycinać z cokołów, aby nie uszkodzić nadlewek do mocowania w nowych cokołach. Pierwsze cięcie (tarczą do cięcia betonu), należałoby wykonać poniżej nadlewki. Nadlewki w krzyżach typu M mają długość 9 do 10 cm, a w krzyżach typu Ψ ok. 8 cm. Cięcie musi być zatem wykonane nie wyżej, niż ok. 12 cm od górnej płaszczyzny cokołu. Następnie można ostrożnie obcinać beton wokół krzyża. Krzyże muszą być w trakcie cięcia amortyzowane przed wstrząsami. Może się okazać, że prace przy odzyskiwaniu krzyży bezpieczniej jest wykonać tnąc cokoły osadzone w gruncie. Zwraca się uwagę na dużą kruchość żeliwa sprawiającą, że absolutnie niedopuszczalne jest manipulowanie cokołami za pomocą wywierania jakichkolwiek nacisków na osadzone w nich krzyże. Z tego względu wskazane jest, by dokładne oczyszczenie nadlewek odzyskanych krzyży wykonywać ręcznie, przy użyciu małych narzędzi.

Nowe krzyże obu typów (M i Ψ), najlepiej osadzać na zaprawie cementowej po ostatecznym ustawieniu cokołów nagrobka.

Ustawienie nagrobków

Wszelkie prace przy ustawianiu nagrobków, należy wykonywać po uprzednim ustaleniu właściwych poziomów gruntu, gdyż nagrobki w rzędach poziomych powinny się pokrywać, a wierzchołki cokołów oraz krzyży jednego rodzaju sięgać jednych płaszczyzn.

Wytyczenie lokalizacji nagrobków i odległości między nagrobkami podano w rozdziale „Odtworzenie lokalizacji nagrobków” oraz na planie odtworzeniowym (załącznik 2).

Cokoły należy ustawiać w opisany wcześniej sposób, na betonowych fundamentach. Fundamenty były najczęściej wylewane z chudego betonu, bezpośrednio w gruncie, a nagrobek ustawiany „na mokro”. Przed ustawianiem cokołów na fundamentach, w celu osiągnięcia jak najlepszej przyczepności należy zwrócić uwagę na to, by dolne powierzchnie cokołów nie były zanieczyszczone. W razie potrzeby, wskazane jest nasączenie ich preparatem do wiązania z nowymi zaprawami. Na rynku istnieją specjalne preparaty do tych zadań.

Mocowanie emaliowanych tablic nagrobnych – uwagi ogólne

Montaż nowych tablic powinien stanowić jedną z prac końcowych przy renowacji cmentarza. Po dostarczeniu tablic należy sprawdzić zgodność treści z wzorami. Wykonujący prace powinni bezwzględnie dysponować planem cmentarza i wzorami tablic nagrobnych (załączniki 2 i 5).

Wzory blaszanych emaliowanych tablic nagrobnych, uwzględniają treści poszczególnych tablic, proporcje wielkości liter i układ tekstu oraz kształt tablic. W *Uwagach* podano najważniejsze informacje dot. wykonania tablic i ich wymiarów.

Wytwórnia tablic (emaliernia) wykonuje w tablicach otwory do mocowania. Otwory znajdują się przy obrzeżach, w osi pionowej i poziomej, względnie wykonywane są zgodnie z zamówieniem. Rozmieszczenie otworów w cokołach musi

być identyczne, jak w tablicach. W cokołach należy precyzyjnie osadzić kołki rozprężne, zgodnie z rozstawem otworów w tablicach, gdyż wszelkie naprężenia i niedokładności powodują odpryski i pęknięcia emalii, prowadzące do szybkiej korozji i zniszczenia tablic. Podłoża nagrobków pod tablicami muszą być równe, gdyż tablic emaliowanych nie można deformować (prowadzi to do odpryskiwania emalii i szybkiej korozji). Tablice należy przykręcić aluminiowymi lub mosiężnymi wkrętami, pod łby podkładając podkładki teflonowe. Śruby nie mogą powodować naprężeń w otworach tablic. Należy dokręcać je z wyczuciem, pozostawiając niewielki luz.

Odtworzenie drewnianego krzyża pomnikowego

Rekonstrukcję krzyża oparto na oryginalnym rysunku archiwalnym. Krzyż pomnikowy powinien stać w miejscu oznaczonym na planie cmentarza (załącznik 2). Krzyże, szczególnie pomnikowe, były wykonywane przeważnie z drewna dębowego lub modrzewiowego. Najtrwalsze okazały się krzyże modrzewiowe. Zaleca się wykonanie krzyża z drewna modrzewiowego w odpowiednim gatunku, najlepiej profesjonalnie impregnowanego. Konstrukcję krzyża pomnikowego wyjaśnia rysunek archiwalny (załącznik 4). Projekt przewiduje użycie belek głównych o przekroju 20x20 cm. Zaleca się jednak zastosować belki główne o przekroju 22x22 cm, tak jak w innych projektach tego typu krzyży.

Ramiona należy połączyć w klasyczny sposób i skrócić śrubą M 20, ocynkowaną, odpowiedniej długości. Stężenia ramion połączone są z belkami krzyża jak pokazano na rysunku, na czopy środkowe, prostokątne. Przylegające części powinny być ściśle wzajemnie dopasowane, by do szczelin nie dostawała się woda. Stężenia (*Versteifung*), pełnią rolę konstrukcyjną, usztywniając cały układ. Klasyczne mocowania za pomocą gwoździ nie są wystarczające. Z tego powodu stężenia dodatkowo należy połączyć wzajemnie przechodzącymi przez belki krzyża śrubami dwustronnymi M8. Aby połączenia nie były zbyt widoczne, wskazane jest użycie nakrętek *Erriksona*.

Konstrukcja dachu wykonana jest z desek grubości 2,5 cm w formie ćwierćluków. Każda część łuku składa się z 5 desek (dwu zewnętrznych i trzech wewnętrznych), tworzących dwie warstwy skrócone śrubami. Należy użyć śrub ocynkowanych M8, z łbem grzybkowym podsadzonym (tzw. śruby zamkowe). Końcówki każdego ćwierćluku łączą się z belkami krzyża na nakładki proste. Kształt desek tworzących łuki i inne szczegóły wykonania wyjaśnia rysunek. Na pokrycie dachu i ozdobny ząbkowany pas wraz z wolutami u dołu i zwornikiem u góry, należy użyć blachy ocynkowanej o grubości od 1 do 1,5 mm lub nierdzewnej w szaro-srebrnym kolorze. Ilość ząbków po obu stronach łuku dachu jest określona w projekcie i wynosi po ~25 z każdej strony. Ozdobny zwornik na szczycie dachu i wywinięty okap przy dolnych krawędziach miały przylutowane cyną detale wypukłe (wytlaczane lub formowane młotkiem), widoczne na rysunku. Ozdoby dachu (zwornik, ząbkowane łuki i woluty), należy montować przy przedniej krawędzi dachu. Cyfry daty na zwornikach ramion były wycinane z blachy cynkowej i mocowane gwoździkami. Krzyż ma być ustawiony przednią stroną w kierunku wnętrza cmentarza.

Krzyż pomnikowy miał fundament drewniany o konstrukcji ukazanej po prawej stronie u dołu arkusza (załącznik 4). Belka główna była przedłużona ku dołowi i skrócona śrubą na wysokości ok. 0,5 m nad powierzchnią gruntu, między kłamrą dolną i środkową. Kłamry były wykonane z bednarki (*Bandeisen*) i służyły do połączenia belki głównej stanowiącej trzon krzyża z dwoma belkami wzmacniającymi

ją w części dolnej. Pod powierzchnią ziemi trzy belki były dodatkowo skrócone z dwoma belkami poprzecznymi. Fundamentową część krzyża ustawiano w wykopie o głębokości 1,20 m, na podwalinie kamiennej, i zasypywano głazami oraz ziemią. Taki sposób osadzenia krzyża powodował ciągłą konieczność odbudowywania części fundamentowej z powodu gnicia i butwienia. Ciężki krzyż był narażony na upadki i zniszczenie części górnej w razie złamania belki na poziomie gruntu, do czego zresztą często dochodziło, gdyż niektóre krzyże nie miały łączonego trzonu.

W celu zapewnienia trwałego osadzenia krzyża oraz zmniejszenia kosztów materiału i robocizny, proponuje się osadzić krzyż na specjalnej stopie fundamentowej. Przykładowe rozwiązanie wykonania stopy betonowej krzyża i powiązania jej z krzyżem za pośrednictwem dwu stalowych belek dwuteowych, przedstawiono na rysunku u dołu arkusza, po lewej stronie (załącznik 4). Należy jednak pamiętać, że wymiary stopy i jej wykonanie powinny zapewniać stabilność krzyża, a więc uwzględniać jego znaczny ciężar, w tym śniegu i oblodzeń oraz napór wiatru, na jaki jest narażony.

Wysokość dwuteowników = h , dobrana jest do przekroju belki głównej krzyża. Według projektu wynosi 20 lub 22 cm (na rysunku stopy – 22 cm). Zaleca się dwuteowniki ocynkować po nawierceniu otworów. Długość dwuteowników w części osadzonej w stopie betonowej wynosi ok. 120 cm. Stopa powinna mieć zbrojenie w narożnikach z prętów ze stali żebrowej 12 mm. Zbrojenia mogą być wykonane w formie 2 strzemion odpowiednio powiązanych na obwodzie. Dwuteowniki w stopie należy skrócić wzajemnie przynajmniej dwoma śrubami dystansowymi, zachowując rozstaw między nimi 20 lub 22 cm, w zależności od przekroju trzonu krzyża. Do skrócenia należy użyć przynajmniej dwu ocynkowanych śrub (np. M16), dwustronnie gwintowanych. Belkę trzonu krzyża i przylegające do niej belki okładzin (wzmocnień) bocznych należy ostrugać tak, by dokładnie wypełniały wnęki dwuteowników. Dwuteowniki z belkami należy skrócić dwoma śrubami M16 dwustronnie gwintowanymi, o takiej długości, i na takich wysokościach, by nakrętki i podkładki ukryć pod dolną i środkową kłamrą ściąagającą trzon krzyża i belki boczne. Klamry powinny być wykonane z bednarki 50x5 mm. Pod wszystkie nakrętki należy podłożyć podkładki odpowiednio dużej średnicy. Nakrętki i podkładki winny być ocynkowane. Długość dwuteowników ponad stopą podano na rysunku. Sięgają one połowy szerokości najwyższej kłamry ściąagającej belki boczne przy trzonie krzyża. Długość jest tak dobrana, by końce belek dwuteowych ukryte były pod kłamrą.

Między dolnymi płaszczyznami trzonu krzyża i belek wzmacniających, a górną płaszczyzną stopy krzyża, należy zachować podany na rysunku odstęp szerokości 2 cm, by uniknąć podsiąkania wodą belek krzyża.

Podobne, zmodernizowane rozwiązania osadzenia krzyży pomnikowych zastosowano z powodzeniem na wielu zrewaloryzowanych cmentarzach wojennych. Poza znaczną oszczędnością drewna, zastosowana metoda zapobiega szybkiemu psuciu się dolnych partii trzonu krzyża, oraz ułatwia ew. demontaż i konserwację krzyża.

Krzyż, przed ustawieniem, należy dodatkowo zaimpregnować dobrym preparatem do konserwacji drewna, zabezpieczającym przed działaniem czynników atmosferycznych i chroniącym drewno przed sinicą, grzybami i promieniami UV. Preparat nie powinien barwić drewna na ciemne kolory i kryć naturalnego rysunku drewna. Górne powierzchnie ramion krzyża należy obić pasami blachy miedzianej, zachodzącymi ok. 1 cm na płaszczyzny pionowe.

Odtworzenie zieleni

Jak wiadomo z przytoczonego wcześniej opisu cmentarza, bezsporne jest celowe zasadzenie czterech dębów za linią górnego ogrodzenia, w prześwitach między słupami pomnika i słupami flankującymi pomnik. Nie jest pewne, czy drzewa wzdłuż murów od strony wewnętrznej należały do pierwotnego wystroju cmentarza. Drzewa wzdłuż ogrodzeń i w narożach murów sadzono bowiem w trakcie urządzania cmentarzy. Świadczą o tym fotografie archiwalne. Jednak najczęściej zupełnie nieprzemyślanych nasadzeń dokonano w latach 20. Drzewa wówczas zasadzone trudno odróżnić od zasadzonych kilka lat wcześniej. Ich wspólną cechą jest nadmierny rozrost powszechnie zagrażający ogrodzeniom, pomnikom i wewnętrznemu wystrojowi cmentarzy. Drzewa sadzone wewnątrz, np. wzdłuż alej lub na styku kwater grobów, na pewno były małymi drzewami ozdobnymi. Poza tym na cmentarzach rosły żywopłoty i ozdobne krzewy. Rośliny ozdobne miały być przycinane i pielęgnowane oraz okresowo wymieniane. Brak opieki spowodował nadmierny rozrost lub wyparcie roślin ozdobnych przez samosiejki i chwasty.

W przypadku cmentarza Nr 78 należy podjąć pilne decyzje dot. losu drzew zagrażających murom. Absolutnie niewskazane jest pozostawienie samosiejek trzech drzew rosnących w przypadkowych miejscach. Jedno w osi północnego aneksu, pod murem, dwa dwupienne przed pomnikiem głównym (lipa po lewej i jesion przy słupie wewnętrznym, flankującym wschodni aneks). Drzewa te nie stanowią okazów dendrologicznych, nie mają wartości estetycznych a przede wszystkim kolidują z odtwarzanymi elementami wystroju cmentarza.

Niecelowe jest sadzenie trwałych roślin osiagających z czasem duże rozmiary, szczególnie drzew, między murem a grobami, w narożach muru oraz na trawniku przed pomnikiem. Wskazane byłoby zasadzenie dwu ciągów niskich żywopłotów wzdłuż górnych granic małych kwater, nad grobami masowymi nr 23 i 24.

Wydaje się, że urządzając cmentarz, należałoby wprowadzić małe krzewy w obrębie kwater rosyjskich, w lukach między grobami nr 4 i 5, 5 i 6, 17 i 18 oraz 18 i 19. Mogą to być krzewy dzikiej róży lub innego podobnego gatunku, odpornego na mrozy, małe ozdobne iglaki lub tp.

Powierzchnie alei centralnej, poprzecznej, alejek bocznych oraz małego placu przed zieleńcem przy ścianie pomnikowej, a także dojść do grobów masowych w obu aneksach (nr 10, 11, 12 i 13), powinny być wolne od zieleni. Możliwość zachowania tego wymogu zapewni odtworzenie kamiennych obrzeży i zróżnicowanie poziomów kwater, zieleńców i dużych samodzielnych mogił od niżej położonego układu komunikacyjnego. Wszystkie pozostałe powierzchnie, w szczególności kwatery z grobami trawnik przed pomnikiem i wydzielony pas między murem przedniego ogrodzenia i alejką poprzeczną, pokrywała trawa. Powierzchnie trawiaste powinny być obsiane niskimi, dobrze ukorzeniającymi się gatunkami traw, nie wymagającymi stałych zabiegów pielęgnacyjnych, dobranymi pod kątem miejscowych warunków klimatycznych i nasłonecznienia. Podłoże pod trawniki należy przygotować według zaleceń producenta nasion.

Z ogólnych założeń i opisów historycznych wynika, że drzewa wewnątrz cmentarza nie powinny przysłaniać istotnych fragmentów architektury, co wymaga

stałych zabiegów pielęgnacyjnych i ewentualnej wymiany w przypadku przekroczenia zakładanego wzrostu. W żadnym przypadku zieleń na cmentarzu nie może zagrażać elementom wyposażenia architektonicznego.

Opracowanie:

Jerzy J.P. DROGOMIR

IV. Załączniki:

1. Plan archiwalny cmentarza, z sytuacją kwater i numeracją grobów.
2. Plan aktualny cmentarza, 1:100, z naniesionymi danymi do rekonstrukcji wnętrza cmentarza i niezbędnymi wymiarami.
3. Rysunek odtworzeniowy cokołów pod krzyże typu **M** i **Ψ**
4. Archiwalna, opracowana kopia rysunku krzyża pomnikowego w skali 1:10, wraz z rysunkiem zmodernizowanego sposobu osadzenia w gruncie.
5. Wzory nagrobnych tablic emaliowanych (arkusze 1/8 – 8/8).
6. Dokumentacja fotograficzna z częścią opisową – fotografie archiwalne i aktualne, ukazujące stan elementów wyposażenia cmentarza (arkusze 1/21 – 21/21).

Uwaga: Prawa autorskie zastrzeżone. Dokumentacja została sporządzona wyłącznie w celu przeprowadzenia renowacji, rekonstrukcji i uzupełnienia wyposażenia cmentarza. Wykorzystanie w całości lub części do innych celów oraz kopiowanie i publikowanie zawartej w rozdziale I części historycznej bez zgody autora, stanowi naruszenie prawa.

Słupsk, listopad 2013 roku.

Cmentarz wojenny Nr 78 ROPICA RUSKA

Arkusz 1. z 8.

Wzory tablic nagrobnych

Wzór 1, nagrobek na grobie nr 1.

Wzór 2, sztuk 3, nagrobek na grobie nr 2, 3 i 21.

Wzór 3, sztuk 8, nagrobek na grobie nr 4, 6, 14, 15, 16, 17, 20 i 22.

Wzór 4, sztuk 6, nagrobek na grobie nr 5a, 5b, 12, 13b, 18a i 18b.

Wzór 5, nagrobek na grobie nr 7.

Wzór 6, nagrobek na grobie nr 8.

Wzory tablic nagrobnych

Wzór 7, nagrobek na grobie nr 9.

Wzór 8, nagrobek na grobie nr 10.

Wzór 9, sztuk 2, nagrobek na grobie nr 11a i 11b.

Wzór 10, nagrobek na grobie nr 13a.

Wzór 11, nagrobek na grobie nr 19.

Wzory tablic nagrobnych

Wzór 12, sztuk 3, nagrobek na grobie nr 23,
57 i 58, 61 i 62.

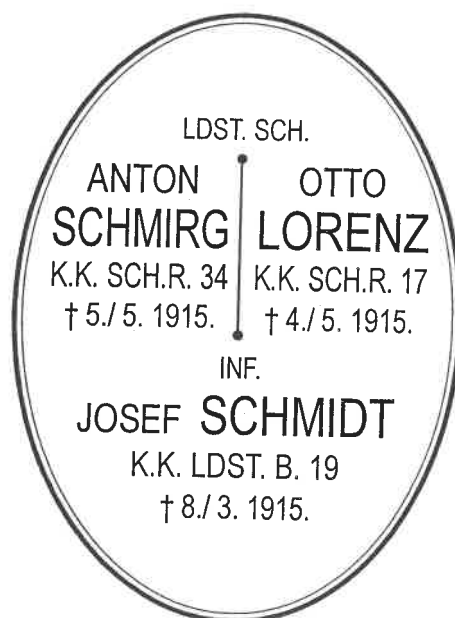
Wzór 13, nagrobek na grobie nr 24.

Wzór 14, sztuk 8, nagrobek na grobie nr 25 i 26,
29 i 30, 31 i 32, 42 i 43, 44 i 45, 53 i 54, 55 i 56,
72 i 73.

Wzór 15, nagrobek na grobie nr 27 i 28.

Wzory tablic nagrobnych

Wzór 16, nagrobek na grobie nr 33 i 34.

Wzór 17, nagrobek na grobie nr 35 i 36.

Wzór 18, sztuk 4, nagrobek na grobie nr 37 i 38,
46 i 47, 51 i 52, 80 i 81.

Wzór 19, nagrobek na grobie nr 39.

Wzory tablic nagrobnych

Wzór 20, nagrobek na grobie nr 40 i 41.

Wzór 21, nagrobek na grobie nr 48 i 49.

Wzór 22, nagrobek na grobie nr 50 i 51.

Wzór 23, nagrobek na grobie nr 59 i 60.

Cmentarz wojenny Nr 78 ROPICA RUSKA
Wzory tablic nagrobnych

Arkusz 6. z 8.

Wzór 24, sztuk 2, nagrobek na grobie nr 63,
64 i 65.

Wzór 25, nagrobek na grobie nr 66 i 67.

Wzór 26, nagrobek na grobie nr 68 i 69.

Wzór 27, nagrobek na grobie nr 70 i 71.

Wzory tablic nagrobnych

Wzór 28, nagrobek na grobie nr 74 i 75.

Wzór 29, nagrobek na grobie nr 76 i 77.

Wzór 30, nagrobek na grobie nr 78 i 79.

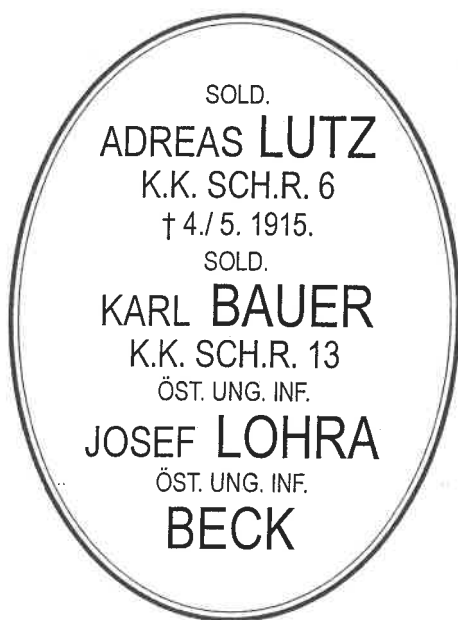

Wzór 31, nagrobek na grobie nr 82.

Wzory tablic nagrobnych

Wzór 32, nagrobek na grobie nr 83.

UWAGI:

Tablice blaszane, lekko wypukłe, emaliowane; tło jasne, szaro-błękitne, rozmieszczenie otworów do mocowania - wzór 1 i 12; napisy czarne; krój liter i znaków oraz wymiary wzorowane na tablicach zachowanych na innych cmentarzach.

Wymiary tablic:

- okrągłe o średnicy 15 cm;
- owalne (pionowe) o osiach 19x26 cm.

Wzory tablic, w oparciu o materiały źródłowe zachowane w Archiwum Narodowym w Krakowie, zespół akt WUOnGW, sygn.: GW 41, GW 83, GW 85, GW 87 i in. oraz materiały ze szczegółowej inwentaryzacji cmentarza, sporządzili:

Izabela CHLOST

Jerzy DROGOMIR

Cmentarz wojenny Nr 78 ROPICA RUSKA

DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA

Zdjęcie czarno-białe, archiwalne, z ok. 1918 roku;

Archiwum Narodowe w Krakowie[®], zespół akt WUOnGW,
sygn.: GW 61, poz. 101.

Autor reprodukcji: Jerzy DROGOMIR[®]

Zdjęcia barwne z 1996 roku (nr katalog.: 96 IV 23, 96 IV 24);

Autor: Erich FRITSCH[®].

Zdjęcia czarno-białe z roku 1979 (nr katalog.: 78 Ropica R 1979 J L 147);

Autor: Janusz LEWEK[®];

Zdjęcia kolorowe:

– z kwietnia 2003 roku: (nr katalog.: P 4200022, P 4200031);

– z czerwca 2010 roku: (nr katalog: P 1120416);

Autor: Krzysztof GARDUŁA[®]

– z czerwca 2010 roku: (nr katalog.: DSCF 1560, DSCF 1563, DSCF 1568);

Autor: Jerzy DROGOMIR[®]

– z sierpnia 2011 roku: (nr katalog.: 15082011027);

– z sierpnia 2012 roku: (nr katalog.: DSCN 9174, DSCN 9180, DSCN 9181,
DSCN 9182, DSCN 9183, DSCN 9184, DSCN 9189, DSCN 9190, DSCN 9195,
DSCN 9199, DSCN 9201, DSCN 9204, DSCN 9205, DSCN 9213, DSCN 9214,
DSCN 9215, DSCN 9216, DSCN 9224, DSCN 9231, DSCN 92351);

Autor: Krzysztof GARDUŁA[®]

Opisy zdjęć, analizy i komentarze: Jerzy DROGOMIR[®]

Opisy zdjęć

1. GW 61/101. Fotografie wykonano po zakończeniu prac budowlanych. Kamery na statywie ustawiono na dróżce prowadzącej ku wejściu, dokładnie w osi głównej cmentarza. W tej perspektywie słupy furtki wpisały się idealnie pomiędzy słupy pomnika głównego, stojącego w linii tylnego ogrodzenia. Widoczne są też słupy ustawione na przednich narożach dwu prostokątnych aneksów. Fotografia ukazuje dwa z czterech drzew zasadzonych za odcinkami murów tylnego ogrodzenia, wypełniających odstępy między słupami pomnika i aneksów (dwa pozostałe drzewa przysłaniają słupy furtki). Drzewa miały stanowić tło dla pomnika. Na osi cmentarza, tuż przed pomnikiem, widoczny jest charakterystyczny krzyż pomnikowy. Odległość wierzchołka dachu od belki frontonu pozwala porównać jego początkową wysokość do wysokości po remoncie cmentarza oraz wysokości aktualnej (patrz: zdjęcia 6 i 7, z roku 1996 i 2 z roku 9174).
2. DSCN 9174. Fotografia wykonana w 2012 roku w podobnej perspektywie, jak archiwalna, lecz z bliższej odległości (obejmuje nieco węższy kąt niż na zdjęciu 1). Krzyż pomnikowy wyraźnie niższy. Można to stwierdzić porównując

wysokość prześwitu między szczytem dachu krzyża, a dolną krawędzią frontonu. Proporcje wskazują, że skróceniu uległa belka pionowa na odcinku od podłoża do skrzyżowania z belką poziomą. Dach krzyża podobny do oryginalnego. Przy ramionach krzyża brak czterech elementów usztywniających. Pierwotnie były na nich umieszczone cyfry wycięte z blachy cynkowej, tworzące datę: **1915** (porównaj wysokość krzyża na zdjęciach 1, 6 i 7).

3. DSCN 9251. Widok ogólny cmentarza od strony zachodniej, w szerszej perspektywie. Na zdjęciu archiwalnym, za cmentarzem, widoczny jest młodnik lub krzewy, tylko miejscami wyższe od korony murów i kilka drzew w dalszej perspektywie; aktualnie cmentarz wtopiony jest w stary las liściasty. Na fotografii można zauważyć lekki ślad po dawnej drodze prowadzącej na wprost, do wejścia.
4. 78 Ropica R 1979 J L 147. Widok wnętrza cmentarza latem 1979 roku. Wnętrze mocno zarośnięte krzewami i drzewami. Jedyne widoczne elementy architektoniczne cmentarza, to pomnik główny. Między środkowymi słupami brak krzyża pomnikowego. Fotografia dowodzi, że podstawowym czynnikiem niszczącym urządzenie wnętrza było niekontrolowane zarastanie cmentarza bujną roślinnością trwałą.
5. 15082011027. Widok wnętrza cmentarza, z południowego narożnika muru ogrodzenia w kierunku pomnika głównego, latem 2011 roku. Fotografia potwierdza okresowe zarastanie cmentarza.
6. 96 IV 24. Wnętrze cmentarza w roku 1996, po generalnym remoncie, połączonym ze swobodną zmianą urządzenia wnętrza cmentarza, oderwaną od faktycznej lokalizacji grobów, pierwotnego układu kwater i komunikacji. Oryginalne krzyże żeliwne typu **M** i **Ψ**, odzyskane z oryginalnych cokołów, osadzono w cokołach zupełnie różniących się od stosowanych na cmentarzach wojennych i ustawiono w przypadkowym porządku w dowolnie wyznaczonych rzędach. Przed pomnikiem głównym replika typowego krzyża pomnikowego, wzorowana na oryginalnym egzemplarzu krzyża (patrz też zdjęcie 7).
7. 96 IV 23. Wnętrze cmentarza. Podobnie jak na zdjęciu poprzednim, obraz przedstawia sytuację cmentarza po generalnym remoncie i zmianach. Na zdjęciu widoczna centralna alejka wykonana między furtką, a odtworzonym krzyżem pomnikowym. Na murach i słupach widać nowe, grubo nałożone fugi oraz jasną, betonową szlichtę na zwieńczeniach słupów i płytach murów. Na zdjęciu widać 3 samosiejki drzew rosnących w przypadkowych miejscach. Jedno w osi północnego aneksu, pod murem, dwa dwupienne przed pomnikiem głównym (lipa po lewej i jesion przy słupie wewnętrznym, flankującym wschodni aneks).
8. DSCN 9204. Wnętrze cmentarza, część lewa. Widok z okolic furty. Sytuacja po okresowym oczyszczeniu cmentarza z zieleni. Wzdłuż prawej krawędzi fotografii – alejka prowadząca od wejścia do krzyża pomnikowego. Alejka wydzielona jest krawężnikami betonowymi lekkiego typu (zieleńcowymi) i wyżwirowana. Nowe cokoły nagrobków ustawiono na płytach betonowych. Takiego sposobu ustawiania nagrobków nie stosowano na cmentarzach wojennych.

9. DSCN 9213. Wnętrze cmentarza od strony północnego aneksu w kierunku przedniego muru z wejściem. Po prawej, na pierwszym planie pień klonu rosnącego przy murze, najprawdopodobniej należącego do wczesnego garnituru zieleni trwałej na cmentarzu. Zdjęcie, podobnie jak poprzednie (8), ukazuje że w ramach remontu całą powierzchnię cmentarza wyrównano nadając jej równomierne nachylenie w kierunku muru ogrodzeniowego w przedniej części cmentarza.
10. DSCN 9224. Wnętrze cmentarza. Widok po przekątnej, z południowego naroża w kierunku północnym. Należy zwrócić uwagę na samosiejki – dwupienny jesion po prawej stronie zagraża słupowi flankującemu odcinek muru z pomnikiem głównym, a lipa rośnie na granicy kwatery z mogiła masową nr 23, kolidując ze ścieżką poprzeczną przed pomnikiem (plan, załącznik 2).
11. P 4200022. Wnętrze cmentarza. Widok w osi alejki spod krzyża pomnikowego w kierunku wejścia. Z perspektywy obiektu dobrze widać, jak flankowane potężnymi słupami wejście na cmentarz zwężono, prowadząc je między odcinkami muru do wąskiej furty, odcinającej kontakt z światem zewnętrznym. Tym prostym zabiegiem teren cmentarza zamknięty murami, został optycznie izolowany od wspaniałej panoramy rozciągającej się poza nim (porównaj opis na s. 2 dokumentacji).
12. DSCN 9205. Widok wnętrza cmentarza od strony wejścia w kierunku naroża zachodniego, z rosnącym w nim drzewem. Należy zwrócić uwagę na aktualne ustawienie najniższego rzędu nagrobków. Stoją one w odległości ~2 m od muru i są ku niemu zwrócone. Sugeruje to, że rząd grobów styka się z linią muru. Faktyczna odległość nagrobków najniższego rzędu na obu dolnych kwaterach austro-węgierskich wynosiła 5 m. W tej szerokości mieścił się pas zielenca pod murami, alejka szerokości 1,5 m i odstęp szerokości ok. 0,5 m od krawędzi kwatery do podstawy grobów, przy czym groby miały standardową długość od podstawy do nagrobka 2,0 m.
13. DSCN 9231. Nagrobki na nowych cokółach, ustawione na betonowych płytach, widok od tyłu. Po lewej nagrobek z krzyżem typu **M**, po prawej z krzyżem typu **Ψ**. Prostokątny ślepy otwór w cokole nagrobka po lewej stronie wskazuje, że wykorzystano do wykonania nowego cokołu oryginalny cokół, nadając mu inne kształty i wymiary. Pozostała tylna płaszczyzna, a w niej miejsce, w którym była osadzona deseczka z przybitą cynkową tabliczką. Na tabliczce wytłoczony był sztancą numer grobu i numer okręgu cmentarnego. Pozwalało to na identyfikację pochowanych w grobie, na którym stał nagrobek (nawet w przypadku braku tablicy nagrobnej). Za murami cmentarza panorama przeciwległego stoku. Zamknięta furta wypełnia lity ciąg ogrodzenia (porównaj opis do zdjęcia 11).
14. DSCF 1560. Nagrobek z krzyżem typu **M**, na nowym cokole i płycie pod cokół. Zwraca uwagę nieproporcjonalnie mały cokół w stosunku do krzyża i asymetryczne ustawienie podstawy krzyża w cokole.
15. DSCF 1563. Zbliżenie uszkodzonego cokołu krzyża typu **M**. Przyczyną uszkodzenia było wykorzystanie fragmentu oryginalnego cokołu z osadzonym krzyżem do wykonania cokołu wg nowego wzoru, przez nałożenie warstwy zaprawy cementowej bez uprzedniego przygotowania starego podłoża,

polepszającego szczepność z nałożoną warstwą oraz wyraźnie różna struktura obu mas.

16. DSCN 9214. Nagrobki w aneksie północnym, z pochowanymi w dwu wielkich mogiłach poległymi z armii rosyjskiej. Dwa nagrobki z krzyżami typu **Ψ**, przypadkowo ustawiono w obrębie masowej mogiły nr 11. Powyżej, na mogile nr 10 ustawiony jest nagrobek z krzyżem typu **M**, przeznaczony na groby austro-węgierskie. Za nim, tuż pod murem, częściowo przesunięty i wrośnięty w drzewo, znajduje się stary nagrobek z krzyżem **Ψ**. Jest to jedyny oryginalny nagrobek zachowany na cmentarzu na dawnym miejscu (patrz też: zdjęcia 17 i 18).
17. DSCN 9215. Zbliżenie nagrobka z mogiły nr 10 (porównaj zdjęcia 16 i 18). Na dostępnej części cokołu widoczne gruba warstwa nowej wyprawy cementowej.
18. DSCN 9216. Oryginalny nagrobek z mogiły nr 10, widok tylnej części (porównaj zdjęcia 16 i 17).
19. P 4200031. Pomnik główny. Widok od strony północno-zachodniej. Przed pomnikiem elementy złamanego krzyża pomnikowego. Z miejsca wykonania zdjęcia widoczne ślady dawnego ukształtowania płyty cmentarza: wzdłuż pomnika podwyższony pas gruntu w miejscu dawnego zieleńca. Przed nim obniżenie – ślad po placu przed pomnikiem i alejce poprzecznej. Zdjęcie potwierdza, że oba widoczne, dwupienne drzewa, są samosiejkami, rosnącymi w przypadkowych miejscach. Lipa na bliższym planie rośnie na granicy projektowanej do odtworzenia alejki poprzecznej i wydzielonej kwatery z grobem masowym nr 23. Drzewo na dalszym planie koliduje ze słupem flankującym pomnik i wschodni aneks (patrz: plany, załączniki 1 i 2).
20. DSCF 1568. Zbliżenie styku muru ogrodzenia z jednym ze słupów pomnika głównego. Należy zwrócić uwagę na obróbkę kamieniarską ciosów kamiennych, głównie wyraźnie zaznaczone naroże słupa. Łatwo odróżnić stare wąskie spoinowania (fugi), od naprawianych, szerokich, niestarannie nałożonych. Zaobserwowano, że tak naprawione spoinowania w wielu miejscach kruszą się i odpadają.
21. DSCN 9180. Mur ogrodzenia z zewnątrz, od strony północno-zachodniej. Na pierwszym planie naroże północne. Widoczne dwa masywne słupy flankują wysunięty ku tyłowi aneks. Mur w tej części cmentarza biegnie poziomo. Od słupa poziom gruntu opada, a mur pokonuje nachylenie terenu liniowo, pod kątem zbliżonym do nachylenia stoku. Dopiero w dolnej części, na długości ok. 3 m korona muru biegnie znów poziomo. Dotyczy to murów po obu stronach cmentarza (porównaj zdjęcia 12 i 30). W okolicy drzewa rosnącego przy murze w pobliżu dolnego naroża, widoczne jest pęknięcie płyty i wybrzuszenie muru na zewnątrz, spowodowane przez destrukcyjne działania systemu korzeniowego i bliskość drzewa.
22. DSCN 9181. Mur ogradzający aneks północny, widok z zewnątrz, od strony naroża północnego. Wewnątrz, tuż przy murze, drzewo, w które jest wrośnięty nagrobek (zdjęcia 16, 17 i 18).
23. DSCN 9182. Naroże północne cmentarza. Na pierwszym planie wojskowy granicznik HV działki cmentarnej.

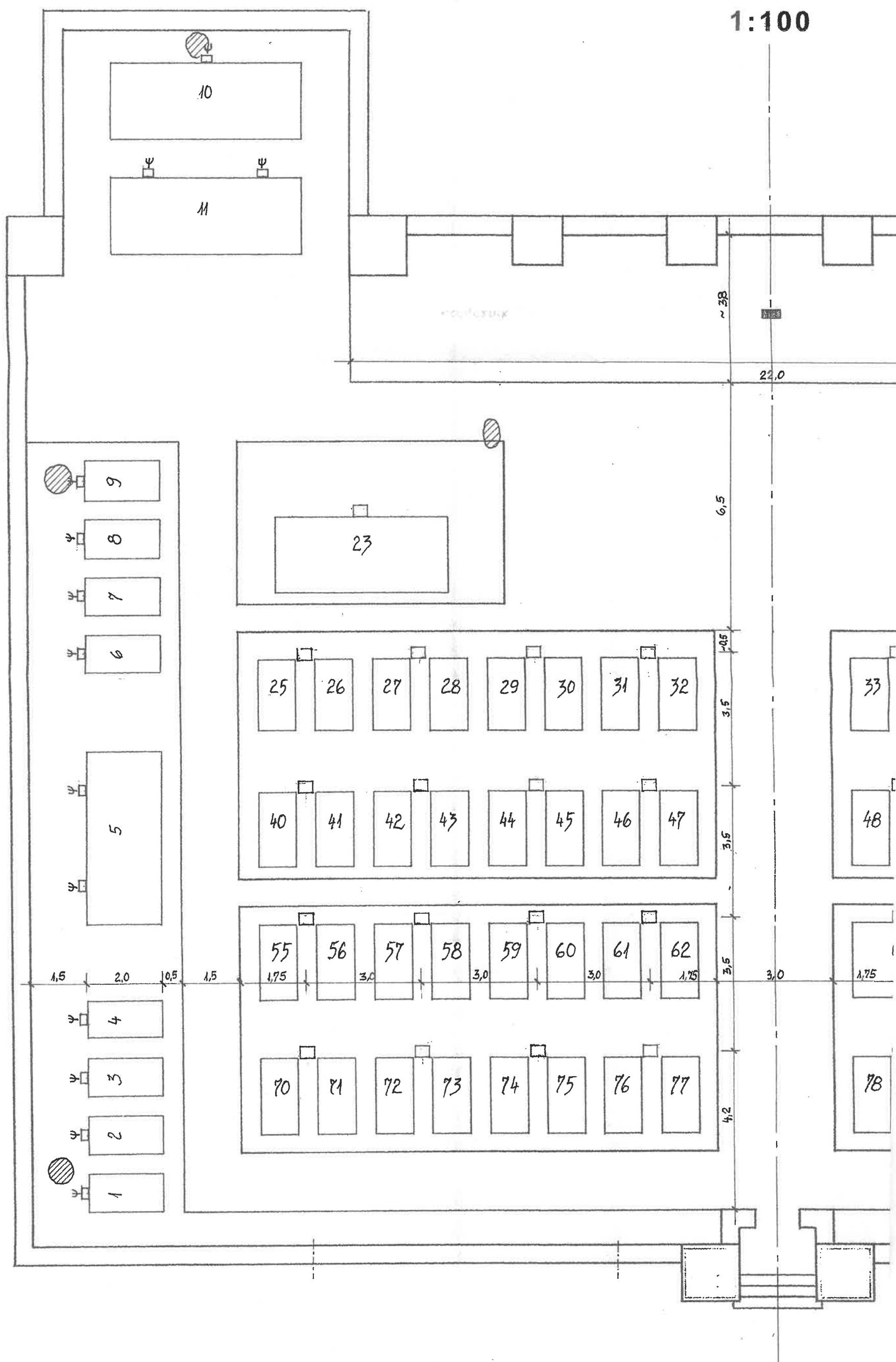
24. DSCN 9184. Widok muru ogradzającego aneks północny z zewnątrz, od strony wschodniej. Należy zwrócić uwagę na znaczne zaatakowanie murów i słupów przez mchy i porosty, głównie w miejscach zacienionych i od strony północnej (patrz też: zdjęcia 21-23 i 25).
25. DSCN 9183. Widok tylnej strony cmentarza z zewnątrz, w kierunku południowym. Fotografia ukazuje wkomponowanie słupów pomnika w mur tylnego ogrodzenia. Między konarami drzewa widoczna boczna płaszczyzna frontonu z typową obróbką kamieniarską: wąski szlak i płaska, groszkowana powierzchnia. Ślady obróbki kamieniarskiej zachowały się również na innych płaszczyznach frontonu (patrz: fotografia 19). Rozwidłone drzewo, rosnące za pomnikiem między słupem flankującym a zewnętrznym słupem pomnika, może być ostatnim z czterech drzew należących do pierwotnego wystroju roślinnego cmentarza (porównaj zdjęcie 1 wraz z opisem).
26. DSCN 9190. Widok cmentarza z zewnątrz, od strony naroża wschodniego. Na pierwszym planie mur ogrodzenia aneksu wschodniego.
27. DSCN 9189. Naroże wschodnie cmentarza. Na pierwszym planie wojskowy granicznik HV działki cmentarnej.
28. DSCN 9195. Widok cmentarza z zewnątrz, od strony południowej. Na I planie mur ogrodzenia. Na murze jedna z inskrypcji wydrapywanych w różnym czasie i miejscach przez odwiedzających cmentarz. Należy zwrócić uwagę na stan betonowej płyty wieńczącej mur, pęknięcia płyty i nieskuteczne sposoby napraw. Mająca je zamaskować cienka warstwa szlichty, odpada wraz z wypełnieniami ubytków.
29. P 112416. Południowe naroże cmentarza, widok z zewnątrz. Zwraca uwagę poważne pęknięcie muru, mogące sygnalizować odchylenie się przedniego odcinka muru w kierunku nachylenia stoku. Nie jest też wykluczone, że zniszczenia może wywoływać rozrastający się system korzeniowy drzewa, rosnącego w narożu muru.
30. DSCN 9199. Cmentarz z zewnątrz, od strony południowego naroża, po oczyszczeniu z zieleni (porównaj zdjęcia 29 i 30). Tuż za narożem widoczne opisane wyżej pęknięcie. Biegnie ono przez płytę i trzy warstwy kamieni. Warstwa przy gruncie wydaje się nienaruszona. Niezbędne jest ustalenie przyczyny pęknięcia i podjęcie koniecznych działań ratunkowych. W przednim odcinku muru widoczny otwór odprowadzający wody opadowe z płyty cmentarza (patrz też: zdjęcie następne).
31. DSCN 9231. Otwór odpływowy w murze ogrodzenia, opisany wyżej (zdjęcie 30), zbliżenie. Należy zwrócić uwagę na korzeń drzewa, który przez otwór wydostał się na zewnątrz cmentarza. Od osi drzewa do miejsca widocznego na zdjęciu odległość wynosi nie mniej, niż 2,30 m.

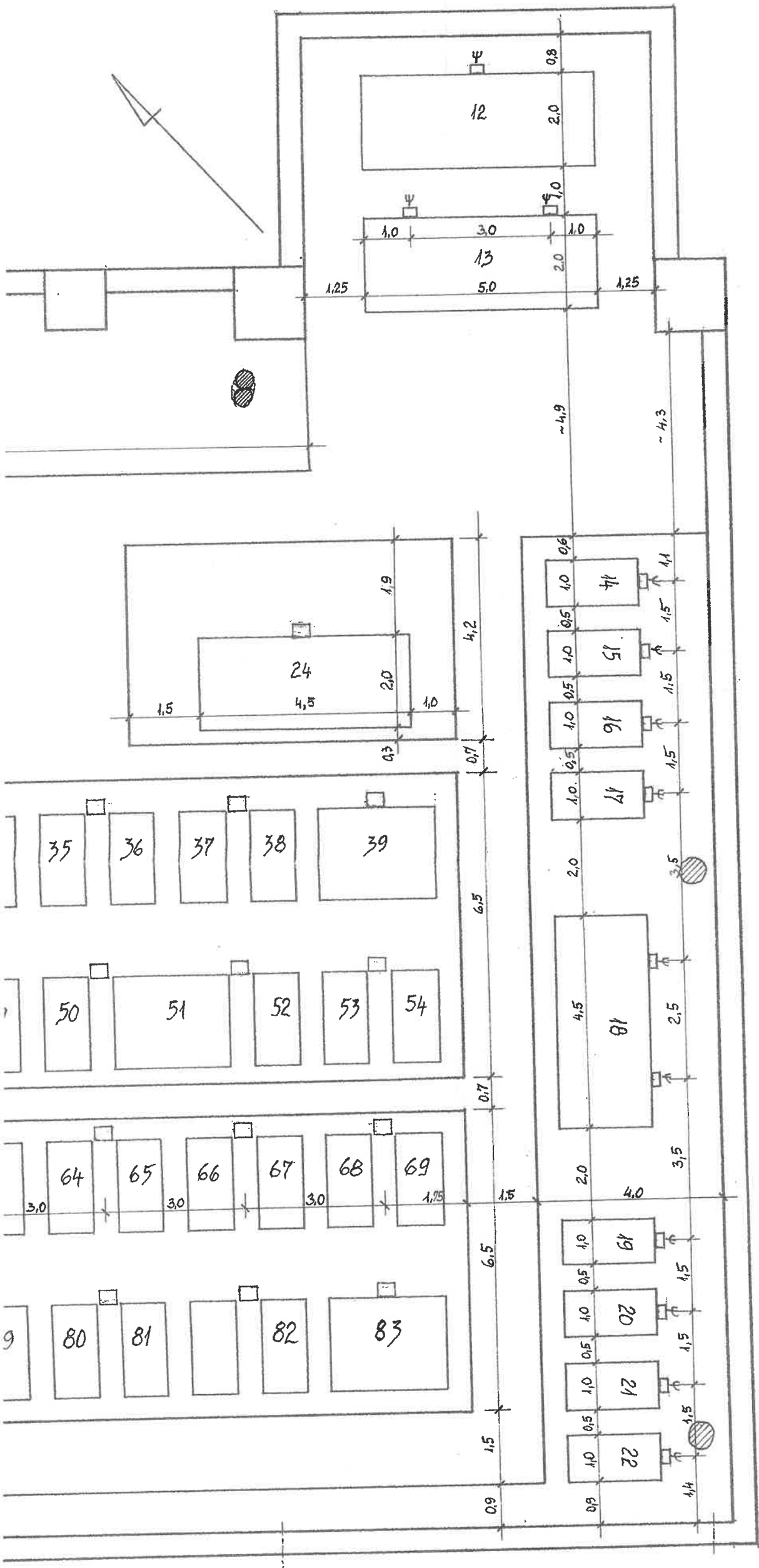

Cmentarz wojenny Nr 78 ROF

PLAN ODTWORZENIOWY

1:100

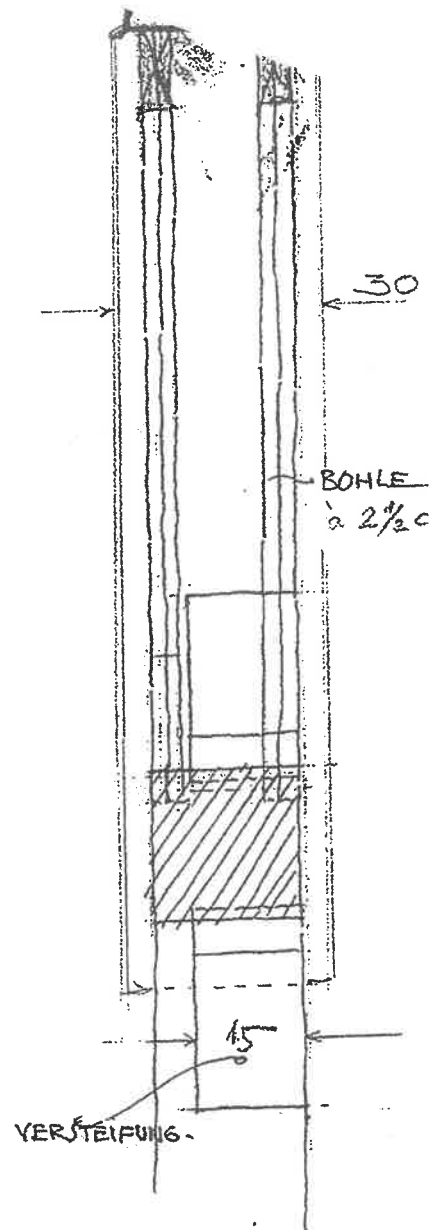
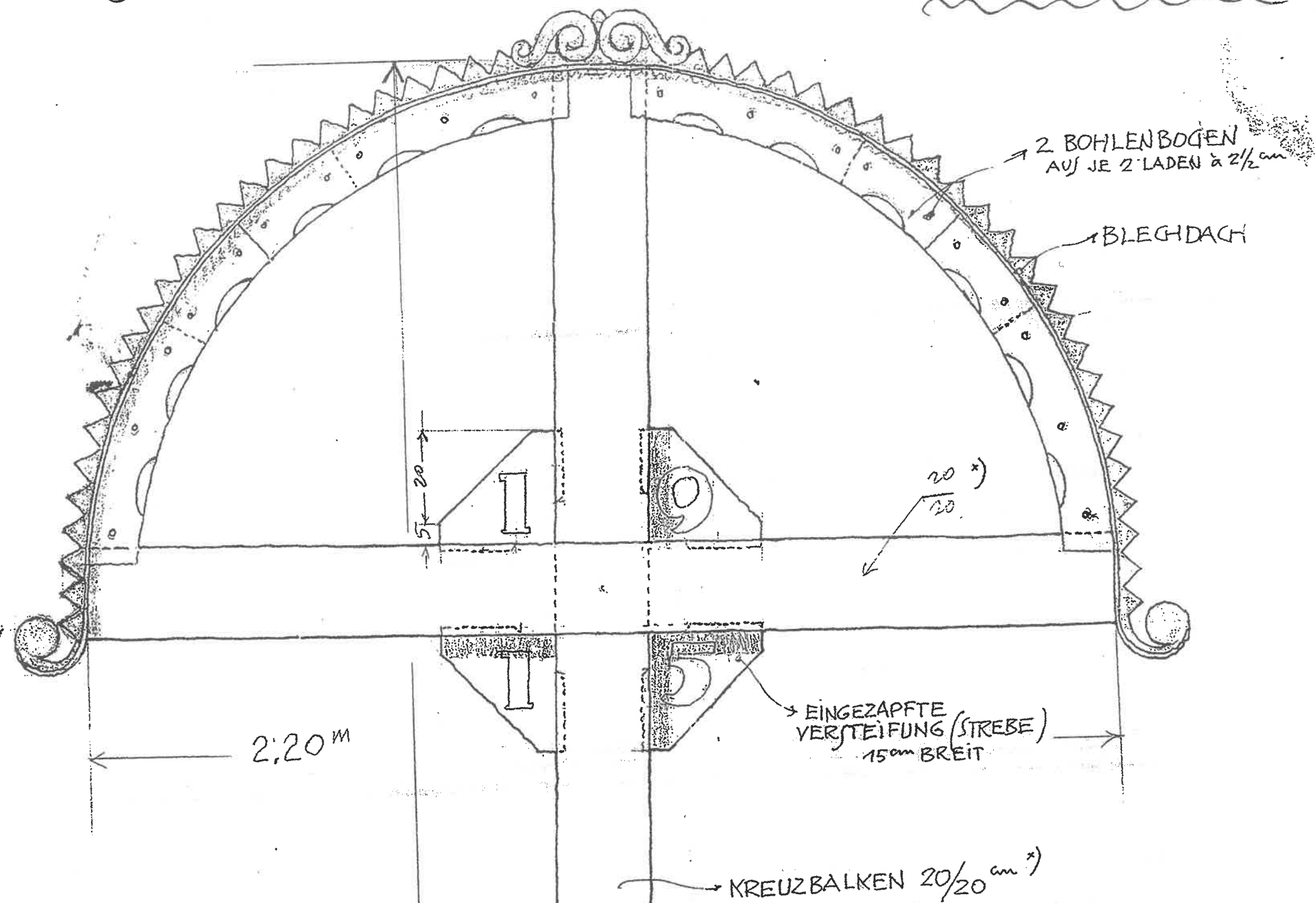

Legenda:

- - nagrobki z krzyżami typu M
- ⌞ - nagrobki z krzyżami typu Ψ
- - miejsce osadzenia drewnianego krzyża pomnikowego
- - pnie drzew rosnących na cmentarzu (w skali planu, mierzony w pierśnicy)

POMIARY I RYSUNEK
ODTWORZENIOWY:
Jerzy DROGOMIR, 2013

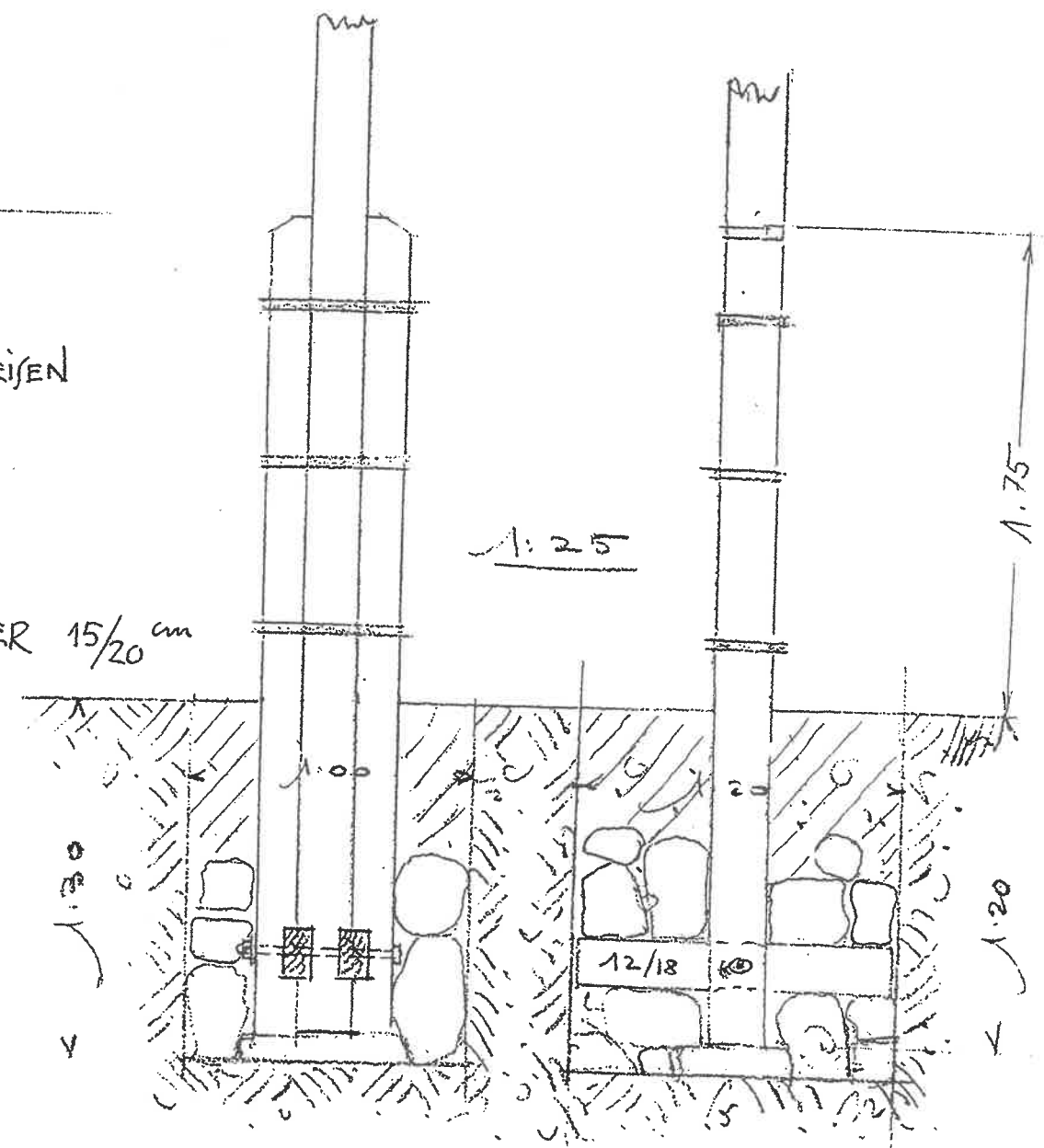
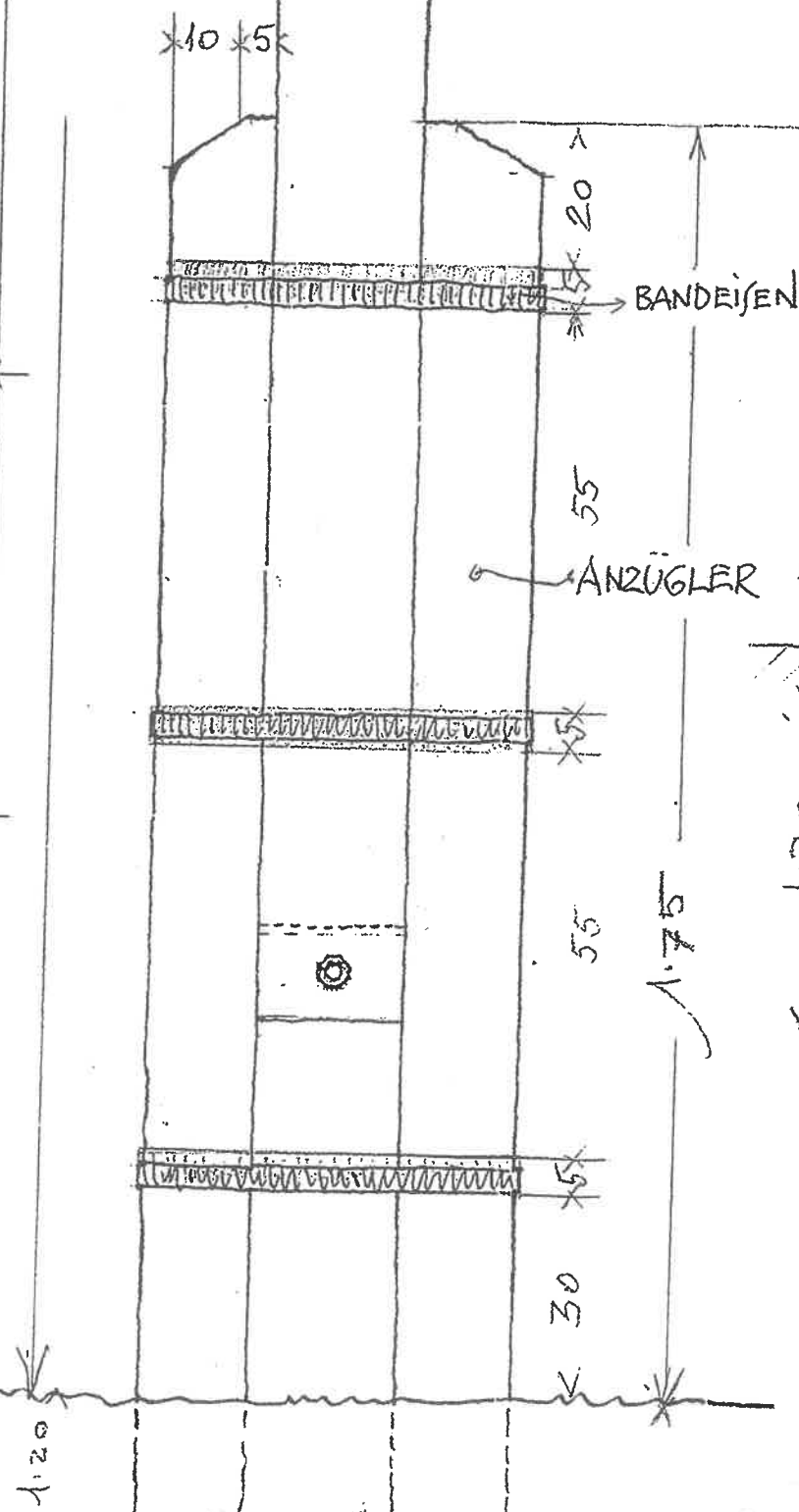
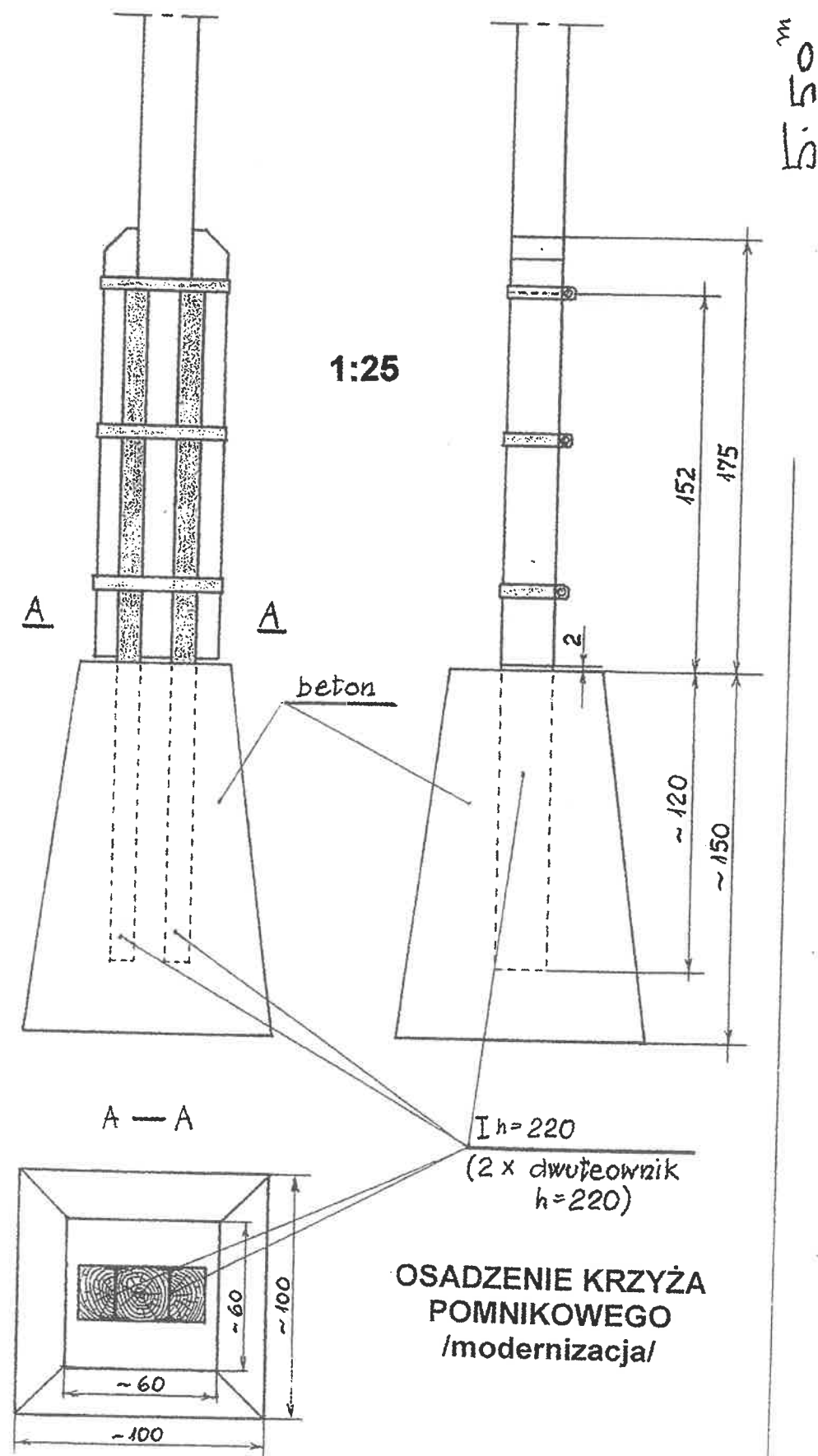

Holzerfordernisse

1 St. Säule 20/20 cm³ ab 6.70m (event. 5.0m + 1.85m)
 2 " Ankerbolzen 15/20 " " 3.00m
 1 " Querbalken 20/20 " 2.30
 2 " Ankerbolzen 12/18 " 1.20

GROSSES HOLZKREUZ

5.50m HOCH
 2.20m BREIT

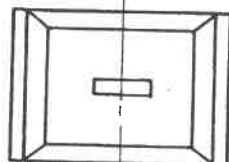
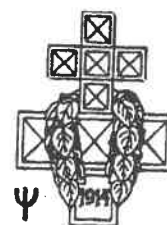
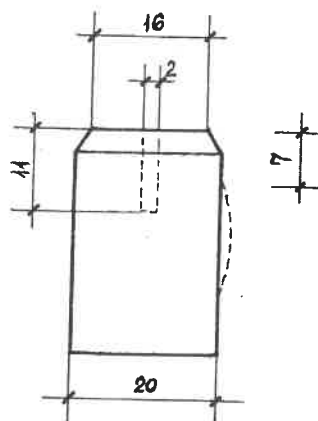
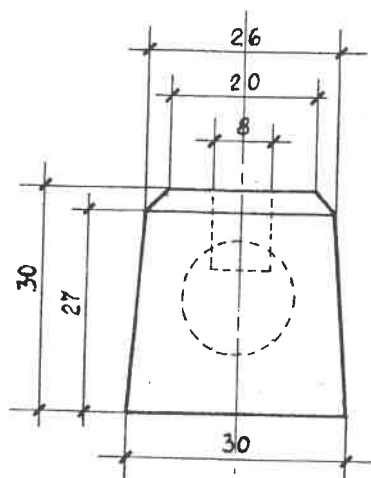
*/ W innych rysunkach przekrój belek głównych 22x22 cm.

Rysunek archiwalny /APK, zesp. akt WUOnGW/,
uzupełnienia i projekt modernizacji osadzenia krzyża
w gruncie za pośrednictwem cokołu betonowego
Jerzy J.P. DROGOMIR
2006 r.

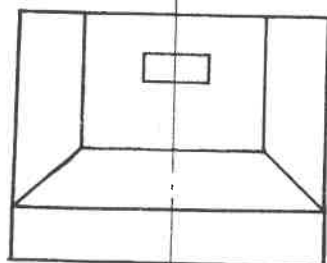
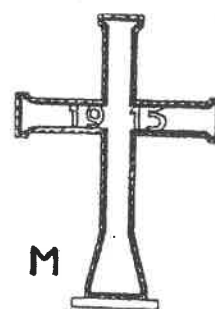
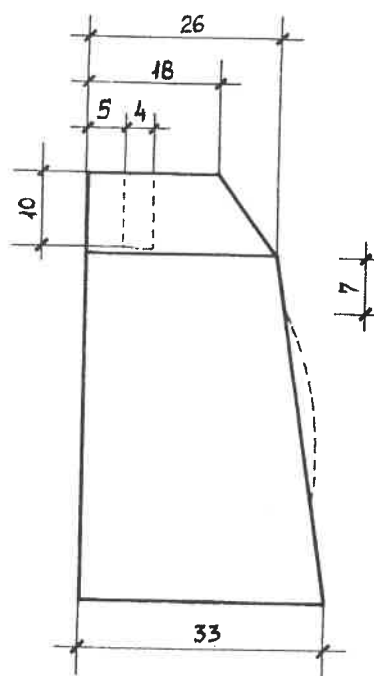
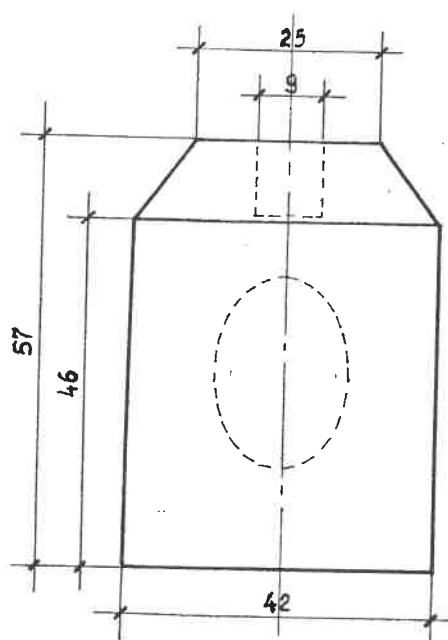
Cmentarz wojenny Nr 78 ROPICA RUSKA

COKOŁY NAGROBKÓW (BETON)

TYPY KRZYŻY

COKÓŁ NAGROBKA
POD KRZYŻ TYPU Ψ

Uwaga: Tabliczki mocowane do cokołów

COKÓŁ NAGROBKA
POD KRZYŻE TYPU M

Uwaga: Tabliczki mocowane do cokołów

Opracowanie: Jerzy J.P. DROGOMIR
2013

Powiat: Gołdź

Inwentarz wojen

10	
11	
9	23
8	
7	
6	
5	25 26 27 28 29 30 31
4	40 41 42 43 44 45 46
3	55 56 57 58 59 60 61
2	70 71 72 73 74 75 76
1	

-419- URZĄD OPIEKI NAD GROBAMI WOJENNYMI
Okręgu Generalnego Krakowskiego
UL. SW. MARKA 35.

Załącznik 1

my N° 78 w Popolicy ruskiej

